

סדר פרשיות התפילין

סוגיית הגמרא

בבבלי מסכת מנחות (לד, ב- לה, א) מוזכרות שתי ברייתות, הפוכות לכאורה, העוסקות בסדר פרשיות התפילין, אלא שאביי משווה אותן זו לזו:

ת"ר: כיצד סדרן? קדש לי והי' כי יביאך מימין, שמע והי' אם שמוע משמאל.

והתניא איפכא!

אמר אביי, ל"ק: כאן מימינו של קורא, כאן מימינו של מניח, והקורא קורא כסדרן.

כלומר, אביי מסביר שהברייתות אינן חולקות, אלא עוסקות בימין ושמאל מכיוונים מנוגדים.

רש"י מבאר שהמשפט האחרון, שהוא כנראה סיום לדברי אביי, מלמד שהברייתא הראשונה, שנקטה 'קדש והיה כי יביאך מימין', התייחסה לימינו של הקורא, משום שמטרתה היא שהפרשיות יהיו מונחות בבתים אל מול פני הקורא כמוכנות לקריאה כסדרן.

בהמשך הסוגיא מתברר מתוך דברי רב ורבא, שדין זה של סדר הפרשיות הוא לעיכובא בכל ארבע הפרשיות:

אמר רב חננאל אמר רב: החליף פרשיותיה - פסולות.

אמר אביי: לא אמרן אלא גוייתא לברייתא וברייתא לגוייתא, אבל גוייתא לגוייתא וברייתא לברייתא לית לן בה.

א"ל רבא: מאי שנא גוייתא לברייתא וברייתא לגוייתא דלא? דהך דבעי למיחזי אוריא לא קא חזייא, והא דלא קא בעי למיחזי אוריא קא חזייא, ברייתא לברייתא וגוייתא לגוייתא נמי, הך דבעיא למיחזי אוריא דימין קא חזיא אוריא דשמאל, ודשמאל קא חזיא אוריא דימין! אלא ל"ש.

כלומר, אביי סבר שההקפדה על מיקומן של הפרשיות אינו אלא בכך ששתי פרשיות מוגדרות חיצוניות, ושתיים אחרות מוגדרות פנימיות. אולם, רבא קבע שהגדרת המיקום היא מוחלטת, וכוללת גם את הצדדים ימין ושמאל ולא רק את הפנים לעומת החוץ.

שיטת רבנו תם

ר"ת מתקשה בלשון הברייתא שאינה מונה את ארבע הפרשיות כסדרן מימין לשמאל, אלא מחלקת - שתיים מימין ושתיים משמאל. מתוך כך הוא מגיע למסקנה שיש להבין את הברייתא באופן אחר:

ומפרש ר"ת: קדש והיה כי יביאך מימין של קורא, ומשמאל של קורא הוי שמע מבחוץ ואחריה והיה אם שמוע מבפנים, וניחא השתא מה שחלקו.

לעומת זאת, בספר התרומה (הלכות תפילין סימן רו) כתב הסבר ללשון הגמרא לפי שיטת רש"י:

לפי שתפילין מכוונין באמצע הראש הוּוּ להוּ חציין מימין הראש וחציין משמאל הראש. ולהכי קרי שני בתים אלו מימין ושני בתים אלו משמאל. אולם, דברי ר"ת אינם מתבססים על חידוש מקורי שלו בעקבות הקושי בלשון הברייתא, אלא על דברי גאונים וראשונים קדמונים שכתבו שהפרשיות מונחות בתפילין באופן הנ"ל. בתוספות מצויינים שלושה מקורות שהחזיקו בשיטה זו: [1] וכן פירש רבינו חננאל בסנהדרין (פט, א) כל בית החיצון שאינו רואה את האויר פסול כגון קדש ושמע.

[2] וכן רב האי גאון והיה מניח סימן הויות להדדי פי' והיה כי יביאך והיה אם שמוע פנימיות זו אצל זו.³⁸

[3] וכן בתשובת הגאונים שכתב ה"ר יוסף טוב עלם.

אמנם, לשיטת ר"ת וגאונים אלה, נדרש ביאור אחר למשפט בסוף דברי אב"י 'והקורא קורא כסדרן', שהרי לדבריו פרשיות התפילין אינן מונחות כסדר שהן כתובות בתורה. לכן מפרש ר"ת:

והאי דקאמר הקורא קורא כסדרן לאו כמו שפירש בקונטרס כסדר שכתובות בתורה, אלא מפרש ר"ת שהוא סיום הברייתא דכיצד סדרן, וקאמר שקורא כסדר שמונחין בתפילין מימינו לשמאלו, דהיינו קדש והיה כי יביאך והיה אם שמוע שמע.

תירוץ זה, שמדובר במשפט שהוא חלק מן הברייתא, הוא קשה. אולם, נאמרו גם תירוצים אחרים בשיטת ר"ת, ויש ראשונים שכנראה לא גרסו משפט זה כלל, כפי שנראה להלן.

שיטת הרי"ף ומפרשיו

בהלכות הרי"ף מביא את הברייתא ואת דברי אב"י, אך לא מופיעות המילים 'והקורא קורא כסדרן', ולכן קשה ללמוד מה דעתו בסוגיא זו. אמנם, בדברי חלק מן הפוסקים, כגון במרדכי (ה"ק י, ב) ובהגהות מיימוניות על הרמב"ם, הרי"ף מוזכר כמי שהלך בשיטת רב האי ור"ת.

יתכן שמסורת זו מבוססת על האמור בתשובת הרמב"ם לחכמי לונל שהובאה בכסף משנה (תפילין ג, ה):

זה שעלה בדעתכם בסדור הפרשיות וקלף שהוא החלק שהשיער דבוק בו - כך היה דעתי מקודם ככם, ותפילין שהיו לי במערב כך היו, וכך כתב אותו שכתב חיבור בתפילין שמו רבי משה בר מיימון מקורטובא. ואותו חיבור הוא שהטעני והטעה כל אנשי מערב מלפני, וגם ה"ר יצחק זכרוננו לברכה כוותיה ס"ל בתשובה. וגם חכם אחד יש שמו רבי יעקב קלעי ככה עשה...

³⁸ יש להעיר שסימן זה שנקט רבנו האי גאון, מתאים לסברא של אב"י בדין 'החליף פרשיותיה', שסבר שהקפידא היא על סמיכותן של הפרשיות הפנימיות, 'והיה כי יביאך' ו'והיה אם שמע' זו לזו.

מאידך, יש לציין לדברי בעל מגדל עוז בתשובה להשגת הראב"ד על הרמב"ם, שכתב ששיטת הרי"ף היא כשיטת הרמב"ם בהלכות:

ואני אומר הרב המחבר הזה הוא מפרש כאשר קיבל מרבותיו ר"י בן גיאת ור"י אלפס ורבינו יהוסף הלוי בן מיגאש ורש"י והעומדים בשיטתו ז"ל כן קיבלו ופירשו פרק הקומץ רבה.

רבינו יהונתן על הרי"ף מפרש כשיטת ר"ת, וכלל אינו מזכיר שיטת אחרת בפירוש הגמרא (הלכות תפילין ז, א, וכ"ה בפירוש נימוקי יוסף שם):

והקורא העומד כנגדו קורא לימין עצמו תחלה והוא פרשת קדש והיה כי יביאך ואחר כך חוזר ומביט לשמאל עצמו וקורא שמע והיה אם שמע. ופרשיות [והיה אם שמע] והיה כי יביאך באמצע הן, לפי שפרשת קדש לי לשמאל המניח ופרשת שמע לימין המניח, ולקורא העומד כנגדו שמע והיה אם שמע בשמאלו ולימין קדש והיה כי יביאך.

מדבריו קצת נראה, שגרס את המשפט 'הקורא קורא כסדרן', והוא מפרש אותו כהמשך או כפירוש לברייתא, שאת שתי הפרשיות הראשונות קורא מימין, ואת שתי הפרשיות האחרונות קורא משמאל, וממילא נמצא קורא כסדרן בתורה.

יש להעיר מראשית דבריו של רבינו יהונתן, שקצת נראה שהבין שהדיון אינו אלא ביחס לפרשיות תפילין של ראש, וממילא יתכן שתפילין של יד צריכות להיות כתובות כסדרן בתורה:

[כיצד סודרן], לתפילין שבראש קא בעי שיש בו ד' בתים כיצד יסדרם מי אמרינן כסדר [שכתובין] בתורה [או לא].

מקורות כנגד שיטת ר"ת

בתוספות מביאים שני מקורות כנגד שיטת ר"ת. הראשון ממדרש תנאים ואילו השני מספר המיוחס לתקופת הגאונים:

א. דין 'כסדרן' המובא במכילתא (סוף פרשת בא). אמנם, לשיטת ר"ת יש ליישב שהכתיבה של הפרשיות צריכה להיות כסדר שהן כתובות בתורה, אע"פ שכאשר מכניסים אותן לתפילין, מניחים אותן בסדר אחר.

בתוספות הנדפס כותב על פירוש זה ש'אינו נראה כלל', ונראה שקשה להם לפרש כך בתפילין של יד, משום שכתובה באופן זה מחייבת להניח רווח חלק לכתובת פרשת והיה אם שמע (ועי' בספר התרומה סי' רו קושיות נוספות על שיטת ר"ת בשם רבנו פטר).

אמנם, כאמור, מרבינו יהונתן שהובא לעיל משמע ששיטת ר"ת לא נאמרה אלא בתפילין של ראש, ואילו בתפילין של יד יש לומר שלכו"ע כותבן כסדרן (וכ"כ הסמ"ק שיובא להלן). אולם, הרא"ש (סי' ה) כתב בשיטת ר"ת ש'בתפילין של יד שהם בעור אחד יניח חלק לפרשת והיה אם שמוע עד שיכתוב פרשת שמע'.

ב. בספר 'שימושא רבא' נאמר בפירוש שסדר הפרשיות הוא כפי שכתב רש"י - פרשת שמע בבית השלישי, ופרשת והיה אם שמע בבית הרביעי (גם התרומה, הסמ"ג והסמ"ק ציינו את דבריו כמתאימים לשיטת רש"י. אולם, ראה להלן בדברי הרא"ש שדקדק שלמעשה הוא שיטה שלישית,

משום שמפרש שפרשת קדש צריכה להיות לימין המניח, הפוך משיטת רש"י. הרא"ש השאיר אפשרות לתלות את הדברים בט"ס, אך להלן נראה שהם מתאימים לשיטת הראב"ד בסוגיא).

פוסקים שכתבו להניח שני זוגות

הרא"ש (סי' ה) כותב למעשה:

ולפי שנחלקו בדבר זה גאוני עולם, ותפילין של אלו פסולין לאלו, ואמרו חכמים מקום יש בראש להניח שם ב' תפילין וכן בזרוע, ירא שמים יצא ידי שניהם ויעשה שני זוגי תפילין ויניח שניהם. ויכוין בשעת הנחתן באותן שהן כתובין כתקנן בהן אני יוצא ידי חובתי ושאר הן כרצועה בעלמא. ואין כאן בל תוסיף אלא בעושה ה' בתים. ולא יניח שני הזוגין בכיס אחד. דאחד מן הזוגין חול הוה ואסור לתתן בכיס של תפילין. אלא יעשה שני כיסין וסימן לכל כיס וכיס שלא יחליפם.

בטור (או"ח לד) כתב שהרא"ש לא חידש מנהג זה בעצמו, אלא כך נהג גם רבו, המהר"ם.

בבית יוסף מביא ראשונים נוספים שכתבו לעשות שני זוגות תפילין, והתייחסו גם לנושא ברכת התפילין, כגון ספר התרומה (סי' רו) והסמ"ג (עשין כב), שהעלו גם אפשרות להניח את שני זוגות התפילין בזה אחר זה, אם אינו יכול להניח את שניהם במקום בעת ובעונה אחת:

וירא שמים חושש משום ברכה לבטלה אם אינו מניח רק כדברי האחד מן הגאונים. הלכך יניח שניהם שנים של יד בברכה אחת ואחר כך מניח שנים של ראש בברכה אחת, שהרי יש בראש וכן בזרוע מקום להניח שני תפילין כדאיתא בפרק המוצא תפילין (עירובין צה, ב).

ואם אינו יודע לכוין המקום ולהניח שניהם יחד אם כן יניח כדברי האחד של יד ושל ראש ויסלקם מיד ויניח האחרים על סמך ברכה ראשונה ואף על פי שמפסיק בין של יד לשל יד ברכת תפילין הראש זהו טוב יותר מלהניח לגמרי שלא להניח כלל.

לעומתם, הסמ"ק (סי' קנג) כתב שהמחלוקת היא מצומצמת לתש"ר בלבד, ובהתאם לכך יש צורך רק בשני תפילין של ראש, אשר אותם יש להניח בבת אחת: ובסדר הנחתן בבתים של ראש נחלקו אבות העולם, כי רש"י ושמוש' רבה וה"ר משה כתבו הנחתן ככתיבתן, אבל רב שרירא גאון ורבינו האי גאון ורבי' תם פירשו קדש והיה כי יביאך מימין הקורא וחוזר הקורא ומתחיל בשמאל שמע והיה אם שמוע נמצאו השיני"ן מבחוץ והויות זה אצל זה. ומ"מ בתפילין ש"י לא נחלקו, וא"כ טוב לברך בשל יד ולשום של ראש בלא ברכה, כי גם רש"י פירש כי בשלא שח אין מברכין אלא בשל יד. כך קבלתי ממורי השר מא"יברא.

אך ר"ת פי' אפי' בלא שח צריך לברך על של ראש, וא"כ ירא שמים הרוצה לצאת ידי שניהם יהיו לו שני תפילין של ראש ויניחם בבת אחת ויבטל

בלבו אותן שאינן עשויין כתיקון חכמים, ויברך על מצות תפילין כי יש מקום בראש (ערובין דף צ"ה הקומץ דף ל"ח) להניח בו שני תפילין, וזהו ממקום שמתחיל להשעיר עד חצי שיפוע הראש.

בהגהת רבנו פרץ (אות ז) מדקדק מדין מי שיש לו שני תפילין של ראש, שיכול לטלות עור על אחד מהם ולהניח על ידו, שאין הבדל בין תש"י לתש"ר בסדר הפרשיות, ואם כן המחלוקת צריכה להיות גם בתש"י. אולם, הוא מיישב את דברי הסמ"ק בהסבר שכוונת הסמ"ק לומר שסדר הפרשיות בתש"י אינו לעיכובא: ושמה בפנים רוצה לומר דאין קפידא בדיעבד, דההיא דתניא אם החליף הפרשיות פסולה אשל ראש קאי, כדמשמע תלמודא דמפרש הך דחזיא אוריא וכו'.

לסיכום שיטה זו, יש להעיר כי הרא"ש והטור לא כתבו שישנה עדיפות לאחד מן המנהגים על פני השני, ומשמע שסתם אדם שמניח תפילין העשויות כשיטת רש"י לבדן או כשיטת ר"ת לבדן - יצא ידי חובתו, ורק 'ירא שמים' יחמיר לחזור ולהניח כמנהג השני.

כמו כן, למרות שבדברי ספר התרומה והסמ"ג מודגש הספק בעניין ברכת התפילין, שהוא הגורם המרכזי להנחת שני זוגות תפילין, אין התייחסות בדברי הרא"ש והטור לשאלה אם ניתן לברך על הנחת תפילין או שיש בכך חשש ברכה לבטלה. אמנם, מצד אחד באופן של הנחתם יחד, כפי שהציע הרא"ש, הבעיה אינה קיימת, כי בברכה אחת פוטר את שתי הזוגות, בכך שמתכוון בברכתו על 'אותן' שהן כתובין כתקני, אך הרא"ש לא חייב לעשות כן, אלא כתב שרק 'ירא שמים' יעשה לעצמו שני זוגות תפילין, ומשמע שאדם המברך על תפילין העשויות כאחד המנהגים - לא רק יצא ידי חובתו מבחינת עצם המצווה, אלא גם אינו חושש משום ברכה לבטלה.

שיטת ה'שימושא רבא' ושיטת הראב"ד

שיטות רש"י ור"ת אינן שתי השיטות היחידות בסדר פרשיות התפילין. בהמשך פסקי הרא"ש, לאחר שמשלים הלכות תפילין הלקוחים מהגמרא, הוא מעתיק את דברי ה'שימושא רבא', שהוא חיבור בהלכות תפילין המיוחס לתקופת הגאונים:

ומשוי פרשתא דקדש לימיניה בביתא קמא ופרשתא דסמך ליה והיה כי יביאך בביתא תנינא ופרשתא דשמע בביתא תליתאי ופרשתא והיה אם שמוע בביתא רביעתא.

על דברים אלה כותב הרא"ש:

ומה שכתב: ומשויא פרשה דקדש דימיניה בביתא קמא ופרשה דסמך ליה והיה כי יביאך בביתא תנינא ופרשה דשמע בביתא תליתאה ופרשה דוהיה אם שמוע בביתא רביעתא. והאי מילתא טעותא רבה הוא. דהא סידרא דכתיבתא הוא אבל סדר הכנסתן בנרתיקן שמע³⁹ בבית ראשון לצד ימין

³⁹ הרא"ש נקט כאן דווקא את סדר הפרשיות לפי ר"ת, וצ"ע מדוע.

המניחן בראשו והיה אם שמוע בביתא שני סמוך לו והיה כי יביאך בבית שלישי קדש בבית רביעי. ואפשר דהוי טעות סופר.

כלומר, מהשימושא רבא משמע שסדר הפרשיות הוא הפוך בדיוק מסדרו של רש"י, שכן לדבריו, פרשת קדש נמצאת מימינו של מניח, ולא מימינו של קורא. אמנם, הרא"ש דוחה את דבריו מכל וכל ותולה אותם בט"ס, אך יתכן שהש"ר לא גרס בגמרא את המילים 'והקורא קורא כסדרן', כפי שמצאנו גם ברי"ף, וסבר שהתפילין צריכות להיות מסודרות בסדר המתאים לקריאה ע"י המניחן, שהרי הן מונחות לזיכרון בין עיניו.

מבחינת פירושם של דברי אביי על הברייתות, שיטת השימושא רבא מתאימה לשיטת הראב"ד בהשגות על הרמב"ם, אף שהוא עצמו סובר כשיטת ר"ת והגאונים בעניין 'הוויות באמצע'. לדברי הראב"ד, דווקא עפ"י הבנה זו, מוצעת גם פרשנות למילים 'והקורא קורא כסדרן':

כתב הראב"ד ז"ל: א"א רבינו האי ז"ל אינו אומר כן, אלא הויות באמצע - **קדש מימין המניח**, והיה כי יבאך סמוך לה, שמע משמאלו, והיה אם שמע סמוך לה באמצע, והוא בהיפך לקורא שכנגדו. והקורא קורא כסדרן - על שמע והיה אם שמע נאמר, שהוא כסדר הקורא בתורה מימין.

מדבריו משמע, שמה שיוצר את השינוי בינו לבין השימושא רבא הוא המילים 'הקורא קורא כסדרן', שכאמור, יתכן שהש"ר כלל לא גרס בגמרא. יש להעיר כי יחסו של הרא"ש לשימושא רבא (בעקבות רבי יהודה בן ברזילי הברצלוני, שאת דבריו הרא"ש מעתיק) הוא מסוייג באופן כללי, כפי שכתב קודם לכן:

ואנו תמיהנו טובא על שמושא רבא דכתבי הכא. מיהו כתבינן ליה הכא כדאשכחנא יתיה בנוסחאות עתיקי, אף על פי שיש בו קצת הוראות נכונות ומינייהו טעות ומינייהו אין הלשון שלו מכוון כלל, שיש בו טעיות הרבה לע"ד בלשון, ולא ידעי אי אסדרא יתיה רבוותא קמאי או אפשר דאסדר יתיה חד מן תלמידוי דרבוותא קמאי (נ"ל) על שמם, ולא דקדקו בלשונם וטעו במקצת הוראותיו, או אולי הני לישנא דלא דייקי ביה טעות סופר הן, כגון מקומות שיש בהן הרבה 'דתנן' על מה שאמר בגמרא...

וכן נמי בתחילתו: 'אמר רבא האי מאן דבעי למיעבד תפילין מייתי אעא טבא' וכו', והאי מימרא לא אשכחא בשם רבא בכולי גמרא, ולא אפשר למהוי בשם חכם מחכמי התלמוד דלא הוי קבוע בגמרא או באגדתא, ואפשר דבעי למהוי האי [דכתב] אמר רבא כגון רבא דיליה, כלומר על שם הרב שלמדו האי שמושא, ולא על שם רבא שהוזכר בתלמוד...

בהמשך לדברים אלה מובאת התייחסות הרא"ש לנושא סדר הפרשיות עפ"י הש"ר, שהובאה לעיל בלשון זו:

וכן מצינו טעות בהאי שמושא שאין לסמוך עליו כלל...

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות תפילין (ג, ה) כתב את סדר הכנסת הפרשיות בתפילין כשיטת רש"י:

כיצד סדור הפרשיות? בתפלה של ראש - מכניס פרשה אחרונה שהיא והיה אם שמע בבית ראשון שהוא על ימין המניח, ושמע סמוכה לה, והיה כי יבאך בבית שלישי סמוכה לשמע, וקדש לי בבית רביעי שהוא לשמאל המניח תפילין, כדי שיהא הקורא שלפניו כנגד פני המניח קורא על הסדר הזה, כגון זה (במקור יש במקום זה שרטוט), ואם החליף סדור זה פסולות. הראב"ד, כאמור, השיג על דבריו והעלה שתי טענות כנגד שיטה זו בסוגיא:

[1] והמחבר הזה שם הברייתא השנויה בגמרא מימין הקורא, והברייתא שהביאו בקושיא ואמרו 'והא תניא איפכא' שם אותה לימין המניח. והוא תימה, שהגמרא הניחה סדר המניח שעושה המצוה ופירשה סדר הקורא שאין לנו צורך בקריאתו.

[2] ועוד כי שמע והיה אם שמע לפי פשוטה מן הראש הוא מתחיל ולא מן האמצע, ולדברי זה המחבר לעולם שמע מן האמצע. ולפיכך תפס הגאון ז"ל דרך פשיטות הגמרא ושם הויות באמצע עכ"ל.

הטענה הראשונה של הראב"ד מבססת את שיטתו שסידור הפרשיות הוא מימינו של מניח, והטענה השנייה מבססת את הטענה שסדר הפרשיות הוא באופן ש'הויות באמצע'.

בכס"מ העתיק את תשובת הרמב"ם לחכמי לונל, שבה הודה שבהיותו 'במערב', כלומר, בספרד ובמרוקו, התפילין שלו היו עשויות כשיטת רב האי, אך לאחר מכן מפרט את הנימוקים שגרמו לו לשנות את מנהגו. נראה שניתן לזהות בדבריו חמישה נימוקים:

[1] והרבה גאונים חלקו על דבר זה וכל אנשי מזרח וכל אנשי ארץ הצבי הקדמונים חולקים על דבר זה.

[2] ואמרו כי החכמים הנאמנים פתחו התפילין של רבינו האי, והיא כתובה על הסדר שכתבתי בחבורי. ורבי משה דרעי כשבא מן המערב לארץ ישראל היתה תפלה שלו כמו אנשי מקומכם, וכשהראוהו דברי הגאונים הקדמונים והראיות שלהם השליך תפלו ועשה על הסדר.

[3] והראיה ברורה בדבר זה מה שאמרו בהקומץ רבה והקורא קורא כסדרן כלומר כדי שיהא הקורא קורא קריאת הפרשיו' כסדר התור', ונוסח זה לא היה בספרים שלנו אבל הנה מצאתי הנוסחאות הישנות וכך היה כתוב בהם בכלן.

[4] ומעשה רב שבני ארץ ישראל כולם זהירים במצוה זו, וכסדר התורה כתבו איש מפי איש.

[5] ולדברי הכל תפלה של יד סדר פרשיותיה על סדר התורה ודין הוא שתהא כתיבת שתיהן שוה שהרי לדברי רבי יוסי טולה עור על של ראש ומניחה על ידו ש"מ סדר אחד לשתיהן.

כלומר, עפ"י תשובה זו, הרמב"ם שינה את מנהגו על בסיס חמש טענות, אשר שלוש מתוכן שייכות לתחום בירור המסורת, ושתיים מתוכן שייכות לתחום פרשנות הסוגיה וההלכה:

1. סדר פרשיות התפילין היה נתון במחלוקת עוד מתקופת הגאונים הקדמונים.
2. המסורת בשם רב האי גאון אינה מתאימה למה שנמצא למעשה בתפילין שהיה מניח בעצמו.
3. המילים 'הקורא קורא כסדרן', שלא היו בנוסחת הרמב"ם הראשונה, מחייבות לפרש שהפרשיות מסודרות בתפילין כסדרן בתורה.
4. יש לראות את מנהג ארץ ישראל כמעשה רב, משום שיש בו רציפות של מסורת במקום שבו כולם זהירים במצות תפילין.
5. כיון שאין מחלוקת בסדר פרשיות תש"י, שהן צריכות להיות כסדר שהן כתובות בתורה, לא ניתן לומר שסדר פרשיות של ראש צריך להיות שונה, שהרי הגמרא אומרת שניתן להפוך אותם לתש"י מבלי לשנות שום דבר בתוכן.

עדויותיו של הרמב"ם בתשובה זו קשות מכמה בחינות:

- א. לא מצאנו בפוסקים מחלוקת ביחס לשיטת רב האי.
  - ב. התשובה מזכירה חיבור של חכם בשם משה בן מימון, שאינו מוכר משום מקור אחר. כמו כן, מוזכר חכם בשם רבי משה דרעי, שכביכול שינה את מנהגו כשהגיע לארץ ישראל, אך הרב קאפח טוען שהשימוש בלשון 'השליך' ביחס לתפילין הוא לא ראוי. אמנם, יתכן לתלות את הלשון בכך שנוסח התשובה באמת אינו מקורי, אלא מועתק ומתורגם (כנראה מעברית לערבית וחזרה לעברית).
  - ג. מדוע היה צריך להחליף את התפילין? הרי אם נכתבו כסדרן, מספיק להוציא את הפרשיות ולסדרן בסדר הנכון. ויש לומר, שהכתיבה כשיטת רב האי ור"ת גורמת לשינוי הרווחים של הפרשיות בסופן ובתחילתן באופן שאם יחזיר את הפרשיות לסדרן, לא יישאר רווח פרשה בין פרשת והיה כי יביאך, שיתכן שסיים בסוף שורה לפרשת שמע שהתחיל בראש שורה.
  - ד. בתקופת הגאונים נשמעו טענות שדווקא בארץ ישראל לא נשתמרו מסורות כראוי בגלל שמדות וגזירות שעברו עליהם בתקופת השלטון הביזאנטי, ועם דלדול היישוב היהודי בתקופה המוסלמית והצלבנית. יש לציין שהרב קאפח מפקפק במהימנותה של תשובה זו בפרט וייחוסה אל הרמב"ם, בנוסף למה שהוא מפקפק ביחס לכלל תשובות הרמב"ם לחכמי לונל, בין השאר, על יסוד הלשון החריגה ביחס לאותו רבי משה דרעי, ש'השליך' תפיליו כאשר בא לארץ ישראל.

שיטת הרשב"א - הכרעת פוסקי ספרד

בבית יוסף ציין לדברי שו"ת הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן) סימן רלד, שמכריע כשיטת רש"י והרמב"ם, על בסיס שני יסודות - האפשרות להפיכת תפילין של

ראש לתפילין של יד שמוכיחה שסדרן זהה, ודין כתיבה כסדרן שבמכילתא, שהזכיר רק את סדר הכתיבה שבתורה:

[1] ותחלה, אני מקדים: שכתבת תפילין של יד ושל ראש, שוה. וכן, סדר הנחתן שוה... ותדע לך, מדתנא פרק הקומץ. א"ר יוסי: מודה לי יהודה ברבי, שאם אין לו תפילין של יד, ויש לו שתים של ראש, שתולה עור על אחד מהם, ומניח. אלמא: אילו היתה כתיבת של יד, משונה משל ראש, היאך תפילין של יד כשרה לשל ראש, והלא סדר כתיבתן מעכבת! דאמר במכילתין: כותב, כסדרן. כתבן שלא כסדרן, יגזו. ותפילין של יד, כשרה לשל ראש. דהא שלח רבי חנינא, משום ר' יוחנן: תפלה של ראש, אין עושין אותה של יד. ושל יד, עושין אותה של ראש, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה, לקדושה קלה. ואסיקנא דבחדתתא, דליכא הורדת קדושה: של ראש, עושין של יד. ושל יד, עושין של ראש. גם מכאן, אנו למדין: דסדר הנחתן אחד. דאי לא, היאך תלה עור בשל ראש, ועושה אותה של יד, והלא נשתנה סדרן. אלא ע"כ, סדר אחד לשניהם.

[2] ומעתה, יש לנו לדעת סדר כתיבה, כיצד. ולכאורה, משמע שהם נכתבים כסדר שהם כתובים בתורה: קדש, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע. כותב כסדרן, ואם לא כתבם כסדרן, יגזו. ובודאי, כסדרן שאמר, היינו כסדר זה, שמנאן. שהרי כאן, לא הזכיר סדר אחר, שנאמר: שעליו הוא סומך... ואי אפשר לומר, שיהיה כותב: קדש, בעמוד א'; והיה כי יביאך, בשני. ומדלג וכותב שמע, בעמוד ד'. וחוזר וכותב אם שמוע, בעמוד ג'. שהרי לא הזכיר כאן, דלוג, כלל. וכן, לא הזכיר שם, סדר ההנחה: כדי שנלמוד סתום זה, מאותו סדר. אלא על כרחין, אין לנו דרך, אלא שנאמר דכתיבה של יד על הסדר, ממש: שמע, בעמוד ג', והיה אם שמוע, בעמוד ד', הרואה את האויר. מלבד שהדלוג הזה, אין השכל מקבלו. ואין דוחים דברים פשוטים, וסדר נכון, על דחקים: אין להם סדר כלל. ומעתה, כיון שכתבת שתיהן, וסדר הנחתן שוה, יש לנו שאמתת הדבר, כדברי רש"י ז"ל והרמב"ם ז"ל. ועליהם ראוי לסמוך.

בשלב שני עובר הרשב"א להתמודדות עם טענותיו של הראב"ד על בסיס תירוצו של אב"י וסוגיית הגמרא:

ומה שהקשה הרב ז"ל, בהשגותיו: היאך אפשר, שהניח הגמרא סדר המניח, שעושה המצוה, ופירש סדר הקורא, שאין לנו צורך בקריאתו? אין דבריו מחוורין כאן. שאף אנו נאמר כן, בברייתא שתפסה בהפך, ואמרה: קדש והיה כי יביאך משמאל, שהוא שמאל הקורא. לפי דעתו, איך אפשר שהניח תנא בברייתא, סדר המניח שעושה המצוה, ופירש סדר הקורא. וא"כ, כשנעמיד הברייתא השנויה בגמרא, בסדר המניח, והברייתא השנייה כסדר הקורא, לא הרוחנו כלום. ועוד, כי מפני שהברייתא תניא: כיצד סודרן; לא על המניח קאי, אלא על הסודרן וקובען. בימין ובשמאל של סודרן, שהוא בערך הקורא.

ועוד, דברוב הנוסחאות, כתיב: ל"ק כאן לימין הקורא, כאן לימין המניח. והקורא, קורא כסדרן; מסקנת תירוצו של אביי הוא, ולא מן הברייתא השניה, שהקשה ממנה בגמ'. שאם הברייתא לא הביאו בגמרא, היאך יביאו ממנה קצת... ואביי לא אמרה על הברייתא שאינה בגמרא, אלא על השנויה בגמרא, דעלה קיימי. והיא דמתפרשא לן בגמרא. ואילו היה סדר ברייתא השנויה בגמרא, כסדר מניח, כדברי הראב"ד ז"ל, לא היה הקורא, קורא כסדרן, אלא שלא כסדרן היה קורא.

גם מה שפירש הראב"ד, כי על שמע והיה אם שמוע בלבד, נאמר, ולומר: ששמע בבית חיצון משמאל מניח, ואחריו והיה אם שמוע, דהויות באמצע. זה דוחק גדול. ולמה פירש אביי יותר: בשמע והיה אם שמוע; מן הנשאר. ואם ללמד על שמע, שהיא בבית חיצון, כבר אמר: שמע, והיה אם שמוע משמאל; שפירושו לדעת הרב: שמע בחיצון, והיה אם שמוע אחריו, באמצע. שלא להתחיל מן הסתם, אלא בראש. ואם לבאר בא, היה לו לפרש בהפך מזה: בקדש, והיה כי יביאך. והקורא, קורא שלא כסדרן, והיה דבריו. ע"כ, על כל הפרשיות הנזכרות בברייתא, הוא חוזר, ולומר: שכולן, קורא אותה הקורא כסדרן. והוצרך אביי לכך, כי מפני שתיקן בברייתא, חד מימין הקורא, ואידך דהכא, בקורא, שיקרא הקורא כסדרן.

בשלב הבא מתמודד הרשב"א עם קושיית ר"ת מתוך לשון הברייתא עצמה: גם מה שידעת, שדחקו ר"ת לדחות דברי רש"י ז"ל, מפני ששנו: קדש והיה כי יביאך, מימין. שמע והיה אם שמוע, משמאל. ובדברי רש"י ז"ל, היה לו לקרות כולן הימנית, חוץ מן והיה אם שמוע. או כולם, חוץ מקדש. נ"ל, שאין קשה כלל. וע"כ נקט הכי, דדוקא נקטינן. שאילו אמרה הברייתא כן, הייתי סבור, שלא תהא ההקפדה אלא בשל ימין, או בשל שמאל. אבל אם החליף שאר הפרשיות, לא תהיה ההקפדה בכך. שאפילו עכשיו, היה סבור אביי לומר: שלא תהא ההקפדה, אלא בשל ימין ושל שמאל, הרואים האויר בלבד. אבל גוייתא לגוייתא, לא. כ"ש, אילו לא הזכירה הברייתא, אלא של ימין או של שמאל בלבד. וכן, אילו לא הזכירה הברייתא, אלא קדש מימין, והיה אם שמוע משמאל, הייתי אומר: שלא תהא ההקפדה באמצעיות. קמ"ל: שיש הקפדה בכולן. ואילו היתה הברייתא מונה והולכת: קדש, יביאך, שמע, והיה, לא הייתי יודע, באיזה צד התחיל: אם בימין, אם בשמאל. לפיכך, אי אפשר, בלתי אם יחלקם, ויאמר: קדש יביאך, בימין. שמע והיה, בשמאל. דעכשיו, אי אפשר לטעות. לא בברייתא, ולא בגוייתא.

בסיום דבריו מוסיף הרשב"א עדות שאף מנהג הרמב"ן ורבנו יונה היה כשיטת הרמב"ם:

וסוף דבר, דעתי נוטה כרש"י והר"ם ז"ל. ועליהם אנו סומכים, ועושים מעשה. וכן היו נוהגים ה"ר יונה ז"ל, והרמב"ן ז"ל, ועושים מעשה בעצמן.

שיטת המהרי"ל - הכרעת פוסקי אשכנז

בב"י הביא גם 'תשובה אשכנזית' משו"ת מהרי"ל סימן קלו, שמעיד שמנהג רוב העולם כרש"י. המהרי"ל מסביר שהמנהג מסתמך על הדברים שכתב בסמ"ג בשם יושבי ארץ ישראל. בהתאם לכך, המהרי"ל מגביל את הנחת תפילין של ר"ת לימי שמוחזק ומפורסם בחסידות, וזאת משום חשש 'יוהרא':

ושני זוגי תפילין - לא חזינן רבנן קשישי רבותינו ז"ל דעבדי הכי, וגופא אזיל בתר רישא וסמכינן על מה שכתב הסמ"ג שהוא דקבר יחזקאל... וכמדומה הואיל ולא נהוג מחזי כיוהרא ואין ליטול את השם אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות מה שלא היו כל אותן שראיתם נוהגין כן.

בהמשך לגישתו זו כותב המהרי"ל, שגם המניח שני זוגות, אם אינו יכול להניחם יחד, יעדיף לברך על תפילין של רש"י, מצד הסברא שכך נוהגים רוב העולם:

והנוהגין כן טוב להניחן בבת אחת כי מקום יש בראש ובזרוע להניח ב' תפילין ואם על כל פנים לא יוכל להניחם בבת אחת נראה לברך על של רש"י הואיל ונהגינן כוותיה, ושל ר"ת אינם אלא לצאת ידי כולם. וכה"ג עבדינן בליל פסח דמברכינן אמצה לחוד כדרבנן והדר עבדינן כריכה בלא ברכה כהלל, וכן מאן דקרי מגילה בי"ד ובט"ו כתב הרמב"ם לברך בי"ד כרובה דעלמא, אף על גב דהתם ספק גמור וט"ו חשיב לדידיה כמו י"ד, וכ"ש בנדון זה.

כיון שהמהרי"ל מכריע שגם המחמיר על עצמו צריך להעדיף לברך על התפילין של רש"י, הוא אינו כותב לברך ולהניח זוג אחד ולחלוץ אותו מיד, ולהניח את הזוג השני, כפי שכתבו התרומה והסמ"ג, כיון שאז יפסיד אחד מן השניים - או את הסמכת הברכה לתפילין של רש"י דווקא או את ק"ש ותפילה עם תפילין של רש"י, אלא מעדיף שהנחת תפילין של ר"ת תהיה רק לאחר התפילה:

ונראה דשל רש"י יהא עליו בשעת ק"ש ותפלה, כיון דנהוג עלמא כרש"י לא יפרשו מן הציבור לעשות אגודות, ואחר תפלה יניח של רבינו תם, ואם ידאג שלא יהא כמעיד עדות שקר בעצמו יקרא בהן שמע והיה אם שמוע.

בדבריו האחרונים נוסף נימוק של איסור עשיית אגודות בהנחת תפילין שונות משל כולם בזמן קריאת שמע ותפילה. יש לעיין אם כוונתו לאיסור דאוי של 'לא תתגודדו' או שאין כאן איסור דאוי ממש, שכן המניח שתי זוגות אינו חולק על המנהג, אלא מחמיר על עצמו, אלא שבכל זאת לא ראוי שבזמן ק"ש ותפילה יהיה עם תפילין שונות משאר הציבור.

יש להעיר על כך שבראשית דבריו ביחס למניח את שני הזוגות יחד לא הזכיר איסור אגודות, אלא טעם אחר של יוהרא, שביחס אליו כתב שאינו קיים במי שהוא מוחזק ומפורסם בחסידות. צ"ע אם ניתן לטעון שהמהרי"ל מחלק בין הנחת שני זוגות יחד, שאין בה איסור אגודות, כיון שכוונתו היא להניח רק את הנכון להלכה, והשני מבחינתו אינו אלא כרצועות בעלמא, כפי שכתב הרא"ש. לעומת זאת, אם יניח תפילין של ר"ת לבדם בשעת ק"ש ותפילה לא יוכל לטעון שאינו מכוון בהם למצוה, שהרי אי"כ נמצא כמעיד עדות שקר, ולכן נחשב כמי שפורש מן הציבור בכך שמניח תפילין אחרות. וראה בזה עוד להלן בדיון בפסק השו"ע.

פסק השו"ע

בשו"ע בסעיף א הביא את שיטת רש"י והרמב"ם לעומת ר"ת, וכתב שהמנהג כשיטת רש"י.

בסעיף ב הביא את דברי הרא"ש שירא שמים יעשה שני זוגות תפילין ויניחם יחד, והוסיף את דברי הסמ"ג והתרומה שאם אינו יודע להניחם יחד יניח האחד ויסירנו מיד ויניח השני ויתפלל בו. כאמור, בשני אופנים אלה לא הוזכרה בראשונים עדיפות לאחת השיטות על פני השניה, וכך הם דברי השו"ע.

בהמשך סעיף ב כתב את דברי המהרי"ל שיי"א להניח תפילין של רש"י בשעת התפילה וקריאת שמע, ולאחר התפילה תפילין של ר"ת ללא ברכה.

כך הם דברי השו"ע עפ"י הט"ז, והם מתאימים לשיטות הראשונים שהובאו בב"י. אולם, בגירסת השו"ע, כפי שהייתה לפני הגהתו של הט"ז, לא מוזכר באפשרות השנייה שמסלק מיד את הזוג הראשון שהניח, ורק אז מניח את השני, וכן לא מופיע הביטוי 'יש אומרים' לפני שיטת המהרי"ל, כלומר, הדברים אינם מוצגים כמחלוקת, אלא כשלוש אפשרויות שונות.

המג"א מסביר שהשו"ע מציע לירא שמים מדרג של שלוש רמות:

א. הנחה של שני זוגות התפילין בעת ובעונה אחת, כאשר הברכה נאמרת על שתיהן יחד.

ב. הנחה של שני זוגות התפילין בזה אחר זה מבלי להסיר את הראשונים, כאשר נוצר הפסק בין הברכה להנחת הזוג השני בהנחת התפילין של ראש של הזוג הראשון, ולשיטת ר"ת אף בברכתו.

ג. הנחת זוג אחד של תפילין, והסרתו על מנת להניח את הזוג השני. לדבריו, ביחס לאפשרות השלישית מכריע השו"ע שלא כדברי התרומה והסמ"ג, אלא כפי שכתב המהרי"ל, מפני העדיפות של תפילין של רש"י על פני תפילין של ר"ת.

פירוש המג"א אינו מתאים ללשון הסמ"ג שהובא בב"י, שכתב שמניח הזוג הראשון ומסלקו, וכן כתוב להדיא גם בספר התרומה שהוא מקור דבריו, והפמ"ג נדחק ליישב הלשון לדעת המג"א. לעומת זאת, בהגהה שבמרדכי בשם רבנו ברוך (ספר התרומה) אפשר להבין כדברי המג"א, כיון ששם לא מוזכר סילוק של התפילין, אלא 'יניח של יד כדברי האחד ולברך על של יד, ויניח של ראש ויברך, ואח"כ יניח כדברי הגאון השני על סמך ברכה ראשונה'. אולם, צ"ע מהמשך דברי ההגה"ה 'והשניים ישהה בראשו כמו שירצה', שלכאורה, אין לדברים משמעות, שהרי גם את התפילין הראשונים משהה בראשו יחד אתם, ולכן יותר מסתבר שגם כוונת המרדכי היא כפי שכתוב בספר התרומה עצמו: 'ויסלקם בזמן מועט, ואח"כ יניח השניים על סמך ברכה ראשונה'.

ב'דברי חמודות' (ה"ק אות יח) ישנה שיטה שלישית בביאור דברי השו"ע. לדבריו, אין בדברי השו"ע אלא שתי אפשרויות: האפשרות הראשונה להניח את שני הזוגות יחד כדברי הרא"ש, והאפשרות השניה כדברי המהרי"ל להקדים להניח תפילין של רש"י ולהסירן רק לאחר שיקרא בהם ק"ש ותפילה. נראה שגירסתו בשו"ע היא כגירסת המג"א, אך העולה ממנה להלכה קרוב יותר לדברי הט"ז.

בסעיף ג הובאו דברי המהרי"ל 'לא יעשה כן אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות'. דברים אלה נראים כמסייגים את סעיף ב, באופן שנראה שגם הנחת תפילין של ר"ת לאחר התפילה אינה ראויה אלא למי שמוחזק ומפורסם בחסידות.

בלשון תשובת המהרי"ל עצמו ניתן היה להבין שדווקא הנחת שני זוגות יחד נראית כיוהרא, כיון שאין נוהגים כן, מה שאין כן בעצם הנחת תפילין של ר"ת שאינה ניכרת, אלא שיש בה בעיה אחרת של איסור אגודות אם נוצר מצב שבזמן התפילה חלק מניחים תפילין כשיטה זו וחלק מניחים תפילין כשיטה זו.

אולם, כאמור, פשוטות לשון השו"ע היא שעצם ההנהגה של הנחת שתי זוגות תפילין יש בה משום יוהרא, ולכן לא יעשה כן אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות. כפי שמסבירים האחרונים, המשמעות היא שמודבר באדם שידוע שמחמיר על עצמו גם בעניינים אחרים, ולא רק בעניין התפילין.

בביאור הגר"א כתוב על דברי השו"ע בסעיף ג:

קאי על י"א כמ"ש בתשובה הנ"ל כי העיקר כרש"י וכ' כמו שעושים בכריכה בפ' ע"פ (של מצה ומרור בליל הסדר) בלא ברכה.

החלק השני של דבריו אכן מתייחס ל"א, ומסביר את ההצדקה להנחת תפילין של ר"ת ללא ברכה באופן השני. אולם, לא כ"כ ברורה לי כוונת ראשית דבריו - האם דווקא הנחת תפילין של ר"ת לאחר תפילין של רש"י יש בה יוהרא, ואילו הנחתן ביחד כפי שכתב בשם הרא"ש באפשרות הראשונה ראוייה לכל אדם?

לענ"ד, אם היה כתוב בגר"א 'קאי אי"ש (=ירא שמים)' דבריו מובנים יותר, שכן הוא בא להסביר שבעצם כיון שהשו"ע מקבל את הכרעת תשובת מהרי"ל, שהעיקר כרש"י, ולכן ניתן לעשות כ"ש אומרים' שמניחים תפילין של ר"ת לאחר התפילה. ממילא בהנחת שני התפילין יחד, כפי שכתב הרא"ש, יש משום יוהרא, ולכן לא יעשה כן אלא מי שמוחזק בחסידות, ואין לו מקום לטעון שמפסיד את הברכה על תפילין של ר"ת, שכן כך אנו נוהגים גם בליל הסדר, שאנחנו מברכים על המצה לבדה והמרור לבדו, ועושים את הכורך רק לאחר מכן ללא ברכה.⁴⁰

אולם, מפרשי ביאור הגר"א לא כתבו כן, אלא הסבירו שהגר"א בא להוכיח שלדעת תשובת המהרי"ל גם הנחה של תפילין דר"ת לאחר התפילה יש בה משום יוהרא. ב'ברכת אליהו' מסביר שמלשון התשובה: 'הואיל ולא נהגו מחזי כיוהרא, והנוהגים כן טוב להניחם בבת אחת וכי', יש לדקדק שמעיקרא מדבר בתשובה על מי שמניח את שני הזוגות בזה אחר זה, ואפ"ה קאמר דאיכא יוהרא.

גם בשו"ע של אדמו"ר הזקן כתב, שהעיקר כרש"י, אך בכל זאת כתב את דברי השו"ע בסעיף ב, ונראה שהוסיף בדבריו (לד, ד) כמה דגשים:

ואעפ"כ כיון שתפילין אלו פסולין מן התורה לר"ת וסייעתו, ונמצא שרואי כל ימיו בלא תפילין, לכן כל ירא שמים יצא ידי שניהם, ויעשה ב' זוגי תפילין ויניחם יחד ויכוין בהנחתן באותן שהן כהלכה אני יוצא ידי חובה והשאר הן כרצועות בעלמא... ויניח תפילין של ראש של רש"י למטה לצד הפנים ושל ר"ת למעלה מהן (וכן בזרוע).

⁴⁰ ב'דמשק אליעזר' התקשה בראיית הגר"א, כיון שהבין שכל החידוש בכורך הוא רק בקיום מצוות מרור, ואם כן, אינו מפסיק בדבר אחר בין ברכת המרור לכורך מלבד אכילת המרור עצמו. וביברכת אליהו קצת נראה שרוצה לתרץ שהחידוש בכורך הוא גם במצוות המצה, שאם מצוות אכילתה היא יחד עם המרור, הרי אכילת המרור לבדו מהווה הפסק בין ברכת המצה לאכילתה בכורך.

מה הם גדרי חשש היוהרא

מדברי שו"ע הרב נראה קצת כפי שהצענו להסביר במהרי"ל שחשש היוהרא הוא גדול יותר דווקא בהנחת שני הזוגות ביחד, ולא בהנחתם זה אחר זה, שכתב בסעיף ה:

ואם אינו יודע לכוין המקום להניחן יחד או שחושש מפני היוהרא יניח של רש"י ויברך עליהן שהן העיקר, והן יהיו עליו בשעת קריאת שמע ותפלה, ולאחר התפלה יניח של ר"ת בלא ברכה כדי לצאת לדברי הכל.

אולם, גם הוא הבין שסעיף ג בשו"ע מתייחס גם למניחים תפילין של ר"ת לאחר התפילה, אלא שהוא מחלק (לד, ו) בין הנחה בפרהסיא לבין הנחת תפילין של ר"ת בינו לבין עצמו:

מכל מקום לא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול, ולא יעשה כן במקום הרואים אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות, שכיון שהעולם נוהגים כרש"י נראין להם כיוהרא מי שחושש להחמיר על עצמו בזה, אם אינו מוחזק להם שמחמיר על עצמו גם כן בשאר דברים:

את החילוק בין הנחת תפילין של ר"ת בפרהסיא לבין הנחתם בצינעה, ניתן לראות גם בבאר היטב על השו"ע שהביא תשובת מהר"ש הלוי ביחס לאיש אחד שהיה נוהג להניח תפילין של ר"ת לאחר התפילה בפרהסיא, שכתב שיש לו לבטל מנהגו משום יוהרה.

וציין לתשובת 'שבות יעקב' (סי' מד) שכתב שאפילו אם מקצת הקהל נוהגים להניח תפילין של ר"ת יש בזה משום יוהרא. וכתב עוד שגם אם מניחם בפני אדם גדול, שמניח אותם בעצמו רק בביתו, יש בדבר משום יוהרא. לעומת זאת, ב'שערי תשובה' (ס"ק ו) מביא פוסקים ספרדים שמדבריהם רואים גישה שונה לנושא:

בברכי יוסף כתב שבמקומותינו רבו תופשי התורה ומקצת בעלי בתים מניחים דר"ת ג"כ ולא מחזי כיוהרא...

ב'מחזיק ברכה' כתב שאף ניתן להניח תפילין של ר"ת בזמן התפילה, אם אין לו תפילין של רש"י, ואין לחוש משום אגודות:

וע' במח"ב בשם מכתם לדוד סי' ד' דאם אין לו של רש"י רק של ר"ת ילבשם גם שחרית בלא ברכה ובמנחה אף על פי שיש לו רש"י לא יניח אלא של ר"ת על דרך האמת ולא יברך.

לעומת זאת, ביחס לחשש לשיטת הש"ר והראב"ד, שלא הוזכרו בשו"ע, כתב בש"ת בשם ה'ברכי יוסף' להגביל גם בשאלה מי רשאי להניחם, וגם בשאלה באיזה זמן להניחם:

אבל של שימושא רבא אין להניח רק המוחזק בחסידות, וע' במח"ב שיש מי שכתב דבקושי התיירום. ואמנם מהרח"ו בשערי קדושה כתב בכלל המצות לעשות תפילין מש"ר ומ"מ כתבו בשם הרמ"ז שאין להניח רק במנחה וכן נהג הרמ"ז להניח תפילין אלו של אצבעים כו' ובעת קריאת שמות כ"כ מוה' ישעי' באסאן בתשובותיו הנקראים לחמי תודה ע"ש.

בתשובת 'שבות יעקב' (חלק ב סימן מד) העלה השואל סברא שהאיסור להניח תפילין למי שאינו מוחזק בחסידות הוא לא מטעם יוהרא, אלא משום גזירה שלא יטעו לסבור שאפשר לצאת י"ח בתפילין של ר"ת:

קשה על מ"ש שם בב"י דלא חזינא רבנן קשישאי דנהגו כן ואף שמסתמא היו חסידים מפורסמים למה לא נהיגי כן ונלע"ד דהא מטעם דאיתא בפ"ק דשבת גבי י"ח דברים שגזרו שיטמאו שלשה לוגין מים שאובין דבראשונה היו רוחצין אחר טבילה במים שאובין וגזרו שיאמרו אין אלו מטהרין אלא אלו לכך גזרו שיטמאו וא"כ י"ל דה"ה כאן שיש לגזור שאם יניחו שניהם יחזרו ויאמרו דשל ר"ת היא אליבא דהלכתא ולא יניחו של רש"י כלל לכך גזרו ואמרו דלא יניחו רק המפורסמים בחסידות ושוב אין לגזור שיטעו...

השבו"י לא התייחס בתשובתו לטענה זו, אך קשה לתלות בה את דברי המהרי"ל. בכל אופן, השואל כתב גם סברא, שמתאימה לדברי הברכי יוסף שהובאו לעיל, שכאשר רבים נוהגים בחומרא מסויימת אין בכך חשש יוהרא. ה'שבות יעקב' אינו מקבל סברא זו, וכותב שאין זה נכון אלא כאשר כל או רוב הציבור נוהג באותה חומרא:

לע"ד נראה יותר להיפך דדוקא יחיד ירא שמים שרוצה להחמיר על עצמו והצנע לכת ודאי זכור לטוב ואין בו משום יוהרא... אף על גב דאין בו חשש יוהרא כ"כ אם נעשו בציבורא - היינו אם כל או רוב הציבור עושין כן, דליכא יוהרא כלל. משא"כ מקצתן - יש חשש יוהרא, וכן אפי' יחיד שעושה דבר בפרהסיא מה שהוא שלא כדרך העולם - יש חשש יוהרא, כי ראוי להיות הכל בהצנע וכיוצא בדברים אלו.

האם יש חשש 'בל תוסיף' בהנחת תפילין של ר"ת?

בטור כתב ביחס להנחת שני זוגות תפילין, כפי שכתב הרא"ש, 'דלא מקרי בל תוסיף אלא כשעושה ה' בתים'.

בב"י כתב שנקט דוגמה זו על פי הגמרא בסנהדרין (פח, ב), אך כמובן שיש איסור בל תוסיף במי שמניח שני זוגות תפילין לשם מצוה, שהרי יש בהם שמונה בתים במקום ארבע. לכן הסביר את דברי הרא"ש והטור כך:

ו"ל דהכי קאמר דליכא בל תוסיף אלא כשמוסיף על המצוה לעשות חמש בתים ומתכוין לקיים מצות תפילין בחמש בתים וכל שכן אם היה מתכוין לקיים מצות תפילין בשני זוגי תפילין שיש בהם שמונה בתים דאית ביה משום בל תוסיף טפי אבל כאן אין מתכוין אלא לקיים מצות תפילין בארבעה בתים באותן שהן עשויין כתיקונם והאחרים לא יהיו עליו אלא לרצועות בעלמא אין כאן בל תוסיף.

ב'דברי חמודות' ציין שבבבלי עירובין בסוגיית המוצא תפילין (צו, א) מפורש שיש איסור בל תוסיף בלבישת שני זוגות תפילין, והסביר שאף שעובר משום בל תוסיף, אינו נחשב זקן ממרה אלא בעושה ה' בתים בתפילין.

הט"ז כתב שיש לתרץ כפי שתירצו בתוספות (סנהדרין פח, ב) לענין המוסיף מין חמישי בלולב, שאם אינו אגוד עם המינים האחרים אמנם אין בכך איסור 'בל

תוסיף מדאו', אך יש בכך איסור מדרבנן, ובהתאם לכך מסביר שהדיון ב'בל תוסיף' בפרק המוצא תפילין הוא מדרבנן בלבד, וזו גם הסיבה שהרא"ש כתב שכוונת המניח מועילה שלא יעבור בבל תוסיף, בניגוד למסקנת הגמרא בראש השנה (כא, ב), שאין צריך כוונה לעבור על בל תוסיף בזמן המצווה. אמנם, ה"ט"ז מקשה על עצמו, א"כ מדוע לא התירו להכניס שני זוגות תפילין בעירובין, שהרי אין בכך ב"ת אלא מדרבנן, ואינו מכוון למצוה, וכתב שכיון שאין מצוה אלא באחד, ממילא השני נחשב משוי.

לעומתם, המג"א הסביר שיש איסור 'בל תוסיף' מדאו' דווקא בשני זוגות כשרים, אבל כאן הרי זוג אחד הוא פסול, וממילא אם אינו מתכוון לשם מצווה - אין כאן בל תוסיף, ואינו נחשב אלא כרצועות בעלמא. וציין שהב"י בסי' תרנא הביא חילוק זה בשם המ"מ בפ"ז מהלכות לולב (ה"ז), בעניין ארבע מינים, שאם הוסיף לולב - עובר על בל תוסיף, אבל אם הוסיף מין אחר, שאינו מארבעת המינים - אינו עובר על 'בל תוסיף', דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי.

עפ"י דברי המג"א כתב בשו"ע של אדמו"ר הזקן:

ואף על פי שהמניח ב' זוגות תפילין כשרות עובר בבל תוסיף אם הוא מתכוין למצוה בשניהם, ואף אם אינו מתכוין למצוה אלא באחת מהן - אעפ"כ אסור מדברי סופרים, מכל מקום כאן שזוג אחד הוא פסול ממ"נ - אין כאן משום בל תוסיף כלל, שהרי לא עשה אלא מצוה אחת, ולא הוסיף כלום בגוף המצוה זו, שזוג הב' עומד בפיסולו בפני עצמו, ואינו שייך כלל לזוג הכשר, אלא כשהוא מתכוין למצוה בשניהם אסור מדברי סופרים מפני שנראה כמוסיף כמ"ש סי' תרנ"א:

במשנ"ב הכריע כדברי המג"א, דלא כט"ז. בבה"ל מציין שיש שניסו להביא ראיה שאין איסור בהנחת שני זוגות תפילין מהירושלמי בעירובין פרק י:

אמר ר' ירמיה בשם רבי שמואל: שיערו לומר עד מקום שגבהו של ראש מחזיק. וכמה מחזיק? שתים. מעתה, אפילו בחול? אמר רבי חגי: אין בעי מיתב יהבו.

ופירש ב'קרובן העדה': 'אם רוצה להניח בחול שני זוגות תפילין בבת אחת שרי'. ובשיירי קרבן הסביר ד'ה"ק מי שהוא מסופק בסידורן של התפילין כמו תפילין של רש"י ור"ת ז"ל נתיר להניחן שניהם יחד'.

אולם, הבה"ל ציין לביאור הגר"א בסי' כז סעיף ט, שהביא ירושלמי זה ופירש באופן אחר: 'ר"ל אף בחול א"צ ליתן במקום א' אלא פעמים במקום זה או במקום זה', ופירוש זה מקורו בספר התרומה, שהביא את הירושלמי ופירש אותו כן בסי' ריג.

הכוונה בהנחת שני זוגות תפילין

בעניין הכוונה שכתב הרא"ש למניח שני זוגות תפילין - יש לדון אם היא מעכבת. בחיי אדם כתב שאם מניח שני זוגות תפילין בסתם - עובר משום בל תוסיף, כיון שקי"ל שבזמן המצוה אין צריך כוונה לעבור בבל תוסיף, ולכן חייב לכוון שאינו מניחם אלא משום ספק.

לעומת זאת, בבה"ל כתב שכיון שאחד הזוגות הוא פסול, כפי שכתב המג"א, אינו עובר משום 'בל תוסיף' ללא כוונה, אלא שיש בכך איסור דרבנן, שנראה כמוסיף. אולם, כיון שמצוות צריכות כוונה, אם מניח את שני הזוגות יחד - חייב לכוון, כפי שכתב הרא"ש, שכוונתו לצאת בזוג הכשר, והשניים הם כרצונות בעלמא. והסביר שיוצא בזה למרות שאינו יודע איזה הוא הכשר, כפי שהדבר מועיל במקדש אחת משתי נשים שאחת מהן אינה ראויה לקידושין אם אומר 'הראויה מכם לקידושין תתקדש לי', ולא אם אומר שמקדש את שתיהן.

גם במניח תפילין של ר"ת כתב הבה"ל שיש להקפיד שלא להתכוון לשם מצווה בהנחת תפילין של ר"ת, אלא לשם ספק בלבד, כיון שאם הם פסולים ומניחם לשם מצוה - עובר על 'בל תגרע'. ואף אם מניחם סתם עובר משום 'בל תגרע', שהרי מצוות תפילין היא כל היום, וכפי שהזכרנו, מסקנת הגרמא בראש השנה (כז, ב) היא שבזמן המצוה אין צריך כוונה לעבור על 'בל תוסיף', ויש לומר דה"ה ביחס ל'בל תגרע'.

מדוע לא כתבו הפוסקים לחשוש לשיטת השימושא רבא והראב"ד?

בחידושי הגר"ח למנחות (לד, ב) מובא בשמו הסבר מדוע חוששים לשיטת ר"ת, ועושים זוג תפילין נוסף, ואין חוששים לשיטת הראב"ד והשימושא רבא :

הקשה הגר"ח: למה כולי עלמא חיישי לספיקא של סדרו של ר"ת, ומניחין שתי זוגות תפילין, ולא חיישי לספיקא דדעת השימושא רבא והראב"ד

דבמניח קאמרינן בגמ'?

ואמר ע"ז משום דהפלוגתא של רש"י ור"ת הוי בעצם התפילין היכן עבידן, וא"כ לדעת ר"ת תפילין של רש"י לאו כלום הוא וכן להיפך, משא"כ הפלוגתא השניה של מניח לא הוי פלוגתא בעצם התפילין, והטעם לפי שאם הפך תפילין של רש"י והניחם במעברתא כלפי חוץ יצא לנו תפילין של השמ"ר, וא"כ נמצא דאותן התפילין יכולים להיות כשרים אף לדעת השמ"ר אם אך יניחם להיפך, א"כ בגוף התפילין אין פסול, אך החסרון הוי בהנחה בהם שמניחם להיפך, ולא איכפת לן זה בדיעבד, כיון דעכ"פ על מקום התפילין הוי מונחים, וזה לא מיפסל מה שהיה מונח מהופך כי אין בכלל דינא שיהא המעברתא כלפי פנים ואם יתהפך ג"כ כשר, לכן לא חיישינן לפלוגתא זו כיון דבדיעבד יצא.

בראשית הדברים הגר"ח מחדש חילוק בין פסול בעצם התפילין לפסול באופן ההנחה, אך בהמשך הדברים יוצא שבדומה לתפילין של יד שמצאנו בהם שני מנהגים ביחס לצד הנחת המעברתא, וכתבו הפוסקים שאין הדבר מעכב לצאת ידי חובת תפילין, כך גם בתש"ר, אף שהדבר גורם לכך שסדר הפרשיות מתהפך.

בהתאם לכך העיר בחידושי הגר"יז (מנחות לד, ב) בפירוש מימרא דרב :

ולפי"ז הא דאמרינן החליף פרשיותיה פסולות היינו לא החליף כל הפרשיות דא"כ הוי שוב כסדרן באם יהפוך את המעברתא לצד חוץ אלא החליף פרשה אחת והשאר הם כסדרן ואז פסול דהוי שלא כסדרן דהא גם אם יהפוך את המעברתא לצד חוץ ג"כ יהיה שלא כסדרן.

לעומת זאת, העיר הגרייז בנוגע לדין סדר הפרשיות בתפילין של יד, שהוכיח הגר"ח שהוא אינו לעיכובא מכך שאין בכלל חובה לכתוב את הפרשיות על עור אחד (וכעין שכתב רבנו פרץ בהגהתו בביאור דברי הסמ"ק, שכתב שלא נחלקו ר"ת ורש"י בתש"י):

לקמן מלשון הגמרא דקאמר דבעינן שיהיה רואה את האויר של ימין והאויר של שמאל, א"כ מוכח דאין זה מטעם דצריכין להיות מונחים על זה הסדר, אלא דזהו דין בסדר ההנחה של כל פרשה בפני עצמה דזה סידורה שזו מימין וזו משמאל וזו צריכה להיות רואה אויר זה, דזהו דין מיוחד במקומה של כל פרשה בפ"ע ואין זה דין שיהיו מונחים לפי סדר זה. והנה לכאורה איכא נפק"מ גדולה ביניהם, דאם זהו דין סדר שייך זה גם על של יד דיהיו על סדר זה, אבל באם זה דין בפרשיות עצמן שיהיה מונחים באופן שזו רואה אויר ימין וזו רואה אויר שמאל זה לא שייך כי אם בשל ראש אבל בשל יד דהם בעור אחד ל"ש זה, וצ"ע.

הגרייז ניסה להכריע ספק זה עפ"י דברי הרמב"ם בהלכות תפילין, שהזכיר שסדר הפרשיות הוא לעיכובא בסתמא, אך התקשה בכך שבהלכות ממרים הרמב"ם כן הסביר את דין זקן ממרה בטעם של פסול ראיית פני אוויר. ונראה שאין קושי בדבר, כיון שבדין זקן ממרה מדובר באופן שלא שינה את הסדר, ולכן צריך היה להזכיר את דין ראיית פני אוויר, ולעומת זאת בהלכות תפילין לא היתה שום סיבה לדבר על פסול בתוספת פרשייה, שהוא דבר שאין סיבה שיעלה על הדעת במסגרת הלכות תפילין, אלא רק שינוי הסדר, שפוסל ממילא ללא תלות בראיית פני אוויר, כפי שהכריע רבא בסוגיא.

בכל אופן, נראה שמדקדוקו של הגרייז ישנה סתירה לטענת הגר"ח בעניין תפילין הפוכות, כיון שמדברי רבא מוכח שמקום הפרשיות אינו תלוי רק בסדר, אלא בהגדרת ימין ושמאל, לכן אם מניח את התפילין הפוך - לא יצא ידי חובה. ואין להוכיח מתפילין של יד, שבהם אין פרשייה פנימית וחיצונית, ימנית ושמאלית, אלא רק את דין סדר הפרשיות, שאינו משתנה גם כאשר הופכים את הבית.

האם יתכן ששתי השיטות אמת?

בספר 'ערוך השולחן' (לד, ו-ט) ביקש למצוא הסבר לעובדה שמצאנו במצוה יסודית כל כך כמצוות תפילין מחלוקת קיצונית בין הפוסקים באופן שבכל אופן שנסביר, אנו מוכרחים לומר שהתפילין שהניחו רבים מגאוני הדורות היו פסולות, ברכותיהם היו ברכות לבטלה, ובעצם לא הניחו תפילין כשרות מימיהם:

אל יפלא בעיניך דכיון שתפילין של רש"י פסול לר"ת ושל ר"ת פסול לרש"י וא"כ איך אפשר שגאוני עולם וחסידיו הדורות וכלל ישראל בכמה זמנים לא יקיימו מצות תפילין וברכתן היתה לבטלה ח"ו, ולכן אף שבחבורים מן דינים והלכות אינו ראוי לכתוב דברים הנאמרים בלחישה והנסתרות לה' אלהינו, ובפרט שבעונותינו אין אתנו שום ידיעה מזה, מ"מ כדי שלא יפלא בעיניך נבאר מעט מהרבה כפי הבנתנו בס"ד:

דע דבעל מגדול עוז שמיישב השגות הראב"ד על הרמב"ם כתב בענין זה... 'ואני אומר הרב המחבר מפרש כאשר קבל מרבתי וכו'... והיודע סוד וכו'...

ישכיל שיש לכל הדיעות שורש וענף ואלו ואלו דא"ח וכו' וכבר העיר עלינו רוח ממרום ומצאנו מדרש נסתר ונעלם והוכרחנו לשנות מה שהורגלנו והחזקנו בכסדרן וכן נהגו רבותינו האחרונים וכו' עכ"ל. כלומר, שמתחלה עשו כר"ת ואחרי שמצאו המדרש הנעלם הוכרחו לשנות ולהניח כסדרן כדעת רש"י והרמב"ם ז"ל.

ולענ"ד המדרש הנעלם הזה הוא בזוהר פנחס [דף רנ"ח]. דהנה בזוהר סוף בא אומר מפורש פרשה קדמאה קדש וכו' תנינא והיה כי יביאך וכו' פרשה תליתאה שמע וכו' ובגין כך שמע סמוך לוהיה וכו' פרשה רביעאה רזא דדינא קשיא השמרו לכם וכו' עכ"ל. הרי מפורש כרש"י. וראיתי מי שדחה זה לאמר דכוונתו על הכתיבה, אבל באמת אינו כן כדמוכח מכל הענין שם דאהנחה קאי, והאמת כן הוא וע"פ הזוהר דפנחס יתבארו הדברים: וז"ל הזוהר שם: תפילין דיליה כסדר הוי' דאיהו קדש לי והיה כי יביאך שמע והיה אם שמע, אבל בעלמא דאתי הויות באמצע דאינון ה' ה' וכו' עכ"ל. והאריך בזה ע"ש.

ולענ"ד בביאורו, דהנה בספ"ג דפסחים אמרו חז"ל שלעתיד לבא יאמרו שם הוי' ככתיבתו וזהו דכתיב ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, מפני שאז יהיה ביטול היצה"ר כדכתיב לא ירעו ולא ישחיתו, וממילא שגם הצרות יכלו כידוע, ולכן עתה והיה אם שמע האחרונה, דבה כתיב השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' ואבדתם מהרה וגו'. משא"כ לעתיד לבא תהיה שמע האחרונה, שבה כתיב אך אהבת ה' ואין בה עונש. וזהו שאומר הזוהר בפ' בא [שמות דף מ"ג]: 'פרשה רביעאה רזא דדינא קשיא', כמבואר למבין. ובפנחס [במדבר, רעיא מהימנא רנ"ח] אומר דלעתיד לבא הויות להדדי. כלומר, ששני והיה סמוכים זל"ז, משום דבאותיות והיה יש כל שם הוי' ולעתיד לבא יהיו זה אצל זה, דאינון ה' ה' כלומר הוי' הוי', דכמו שנכתב כך נקרא. ורמז יש לזה בהשיני"ן דקדש ושמע שהם אצל השיני"ן דשל ראש ויש בהם ביחד י"ג ראשים כמנין אחד כדכתיב ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.

ונמצא דלפ"ז שניהם אמת לפי כוונת התורה, אלא דבזמנה"ז יותר נכון כרש"י מפני הטעמים שאמרנו, ולכן אמרה הברייתא שמע והיה שמע משמאל, דעכשיו יתפרש מקודם שמע ואח"כ והיה אם שמע, ולעתיד לבא יתפרש שמע והיה אם שמע משמאל, כלומר משמאל יהיה שמע ואח"כ והיה אם שמע, והיינו דשמע יהיה בסוף והויות באמצע:

בדבריו, ערוך השלחן אינו מסתפק בהסבר היסוד הרוחני של שתי השיטות, אלא טוען שהברייתא נוסחה במכוון באופן שמשמע לשתי פנים, על מנת שבזמן הזה יפרשו את הברייתא כשיטת רש"י, ואילו לעתיד לבוא היא תוכל להתפרש כשיטת הגאונים.

טענתו של 'ערוך השלחן' קשה בעיני, כיון שהוא בעצם תופס את החבל משני קצותיו: מצד אחד, לדבריו, אין להניח יותר מזוג תפילין אחד, אך מצד שני הוא

טוען שההלכה מלכתחילה כתובה בלשון שמשמעת לשני פנים. מעבר לכך, דבריו נוגעים באחד מעיקרי האמונה - בשאלה אם יתכן שינוי בתורה, ואכמ"ל.⁴¹ לעומת דברים אלה, יש לציין לדברים שכתב בספר 'שבולי הלקט' ב'ענין תפילין', שכבר בזמנו תולה את אי ההקפדה של העולם בהנחת תפילין, בחוסר הבהירות באפשרות לצאת ידי כל הדעות במחלוקת בענין סדר הפרשיות:

⁴¹ וראה בהערות לספר שו"ת מן השמים - סימן ג, שהעתיק את המקורות השונים מספרות הזוהר בענין סדר פרשיות התפילין, וסיווג את התאמתן לשיטת רש"י או לשיטת ר"ת: הקדמת זוהר בראשית י"ג ב **כרש"י**: 'פקודא עשיראה לאנחא תפלין כו' ותנן כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך אלו תפלין דרישא [עין ניצוצי זהר שם אות ז] דאינון שמא קדישא בסדורי דאתו, פרשתא קדמאה קדש לי כל בכור דא י' דאיהו קדש בוכרא דכל קודשין עלאין כו' [עני ניצוצי זהר פנחס רט"ו ב אות ג], פרשתא תניינא והיה כי יביאך דא ה' היכלא כו' דא את תניינא דשמא קדישא, פרשתא תליתאה רזא דיחודא דשמע ישראל דא ו' דכליל כלא כו', פרשתא רביעאה והיה אם שמוע גו' ודא ה' בתראה'.

וכ"ה בזהר משפטים קי"ט ב **כרש"י**: 'זכאה מאן דסליק ליה במצוה דאיהי מצות תפלין דבהון ארבע פרשיות שם ידו"ד, י' קדש לי, ה' והיה כי יביאך, ו' שמע ישראל ה' והיה אם שמוע'. וברע"מ פנחס רנ"ב ב **כרש"י**: 'ובגין דא בארבע פרשין דתפלין קדש לי חכמה, והיה כי יביאך בינה, שמע ישראל תפארת כליל ו' ספירין בשית תיבין, והיה אם שמוע מלכות יד כהה כו'. וברע"מ שם רנ"ח א **כרש"י** (אבל בעלמא דאתי - כר"ת): 'תפלין דיליה כסדר ידו"ד דאיהי קדש לי, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע, אבל בעלמא דאתי הויות באמצע דאינון ה' ה' כו'. ובהר ואתחנן רס"ט סע"א **כרש"י**: 'חבריא יתבי דרומא אוקמוה ברזא דלהון ארבע בתי דתפלין כה"ג קדש גו' לקבל כתרעא עלאה דכלא, והיה כי יביאך לקבל חכמה, שמע ישראל ואהבת לקבל בינה, והיה לקבל חסד'.

ובהקדמת התקו"ז (ט' ע"א) **בשם הירושלמי - כר"ת**: 'הנה יד ה' הויה וכו' ובג"ד אוקמוה מארי דתלמודא ירושלמי הויות באמצע'.

ושם רע"ב **כרש"י** ויש **אומרים כר"ת**: 'יקו"ק ד' פרשין י' קדש לי ודא חכמה, ה' והיה כי יביאך ודא בינה, ואינון לימינא ושמאלא דאינון חסד וגבורה ו' שמע ישראל תפארת, ה' והיה אם שמוע מלכות שכינתא תתאה כו' ואית דאמר הויות באמצע כגוונא דא יהה"ו י' קדש לי ה' ה' והיה כי יביאך והיה אם שמוע, ו' שמע ישראל כו'.

וראה תקוני זהר חדש (ק"א ד) **יש להניח את שניהם, אלא שנחלקו אם מספק או שניהם אמת**: 'מסטרא דאימא אינון הויות באמצע כמה דאוקמוה והא איתמר ובגין דלא בקיאין אלן דדרא בתראה שויין תרי זוגין דתפלין מספיקא, דלא ידעין ברזא דא [דתרווייהו אצטריכו]'. ושם (ק"כ רע"א) **כרש"י**, **אך מוזכרת מחלוקת**: 'איהו עיקרא דתפלין וביה צריך לקשרא לון כגוונא דא חכמה קדש לי ודא י'. בינה והיה כי יביאך ודא ה', שמע ישראל לימינא ודא ו', והיה אם שמוע לשמאלא ודא ה' כו' ובגין דא מחלוקת בין חברייא בתפלין ושאר פקודין בימינא ושמאלא איהו, אבל בעמודא דאמצעיתא לית תמן מחלוקת בגין דאיהי עיקרא דגמרא דאיהו שלימא ומתמן אתקרי יעקב איש תם כו'.

וכעין זה בזהר פנחס רל"א רע"ב רעיון דומה בנוגע לתקיעות השופר: 'בהני מלין מעליותא דראש השנה כו' ועל דא לא ידעי בני בבלאי רזא דיבבא ויללותא ולא ידעי דתרווייהו איצטריכו כו'. ויש לציין שבשו"ת מן השמים עצמו, שם בסימן ג, כתב התשובה שקיבל מן המלאכים: 'והשיבו: אלו ואלו דברי אלהים חיים, וכמחלוקת למטה כך מחלוקת למעלה. הקדוש ברוך הוא אומר הויות באמצע וכל פמליא של מעלה אומרים הויות כסדרן. והוא אשר דיבר ה' בקרובי אקדש ועל פני כל העם אכבד, וזה כבודו בהיות פרשת מלכות שמים תחילה'. נראה שתשובה זו רומזת לכך שתפילין של ר"ת הן ראויות רק לקרובים, ואילו ליכל העם ראוי לעשות כרש"י.

מיהו עיקר טעמא דלא נהגו ולא החזיקו בו העולם מפני שנחלקו בהלכותו רש"י ור"ת, הלכך לא ידעינן למיעבד כהלכתא.⁴²

גם בראשונים נוספים מצאנו התייחסות לטענה שבגלל המחלוקת בסדר הפרשיות, אין טעם להניח תפילין כלל. בספר התרומה (סימן רו) כתב בתוך הדיון על אופן הנחת שני זוגות התפילין והבעיה שנוצרת עם הברכות: 'ואף על פי כן טוב לעשות כדבר הזה להניח שניהם בעניין הזה מלהיות כלל בלא תפילין'. אולם, יתכן לדחוק שכוונתו לעניין הנחת תפילין כל היום. בסמ"ג (עשין כב) שנראה שהעתיק מתוך דברי התרומה כתב באופן דומה: 'זהו טוב יותר מלהניח לגמרי שלא להניח כלל'. אולם, ניתן לטעון שכוונתו שזה טוב יותר מלא להניח כלל זוג שני.

בכל אופן, נראה מתוך הדברים שהמחלוקת יצרה מבוכה שהחלישה את ההקפדה במצוות התפילין, ואפשר שלחשש זה היתה ואולי צריכה להיות גם היום השלכה בשאלת הוראת ההכרעה וההנהגה למעשה במחלוקת זו.

הלכה למעשה - דיון בדברי האחרונים

כאמור, השו"ע כתב בסעיף ג: 'לא יעשה כן אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות'. בבאר היטב הביא תשובות פוסקים אשכנזים שראו בהנחת תפילין של ר"ת בפרהסיא, גם לאחר התפילה, בעיה של יוהרא, כאשר ישנם גדולים שאינם מניחים אותן בפרהסיא.

ניתן לדקדק מתוך הדברים שאין איסור להניחם בצנעא, אך בוודאי אין בכך כדי להורות שראוי לעשות כן.

לעומת זאת, ב'שערי תשובה' הביא מדברי ה'ברכי יוסף' שטוען שכיון שהתפשט המנהג שגם בעלי בתים מניחים תפילין של ר"ת - אין בזה משום יוהרא. לעומת

⁴² אמנם, יש לסייג את הדברים, שכן בשיבולי הלקט הציע הסברים נוספים לחוסר ההקפדה של העולם במצוות תפילין:

יועד נראה לומר מפני הרמאין לא החזיקו בהן, וכן בציצית דאמרי' בפסיקתא בפרשת אני פי מלך שמור לא תשא אמר רבי למה נאמר אם לשבועות שוא כבר נאמר לא תשבעו בשמי לשקר מה תלמוד לומר אלא לומר [לך] שלא תהיה תפילין נושא וטליתך עטוף ועובר עבירות.

והר"ר מנחם פי' תפילין צריכין גוף נקי מן העברות ומביא ראיה מן הירושלמי בפרק ב' דברכות ר' לא היה לובשן אלא לאחרי חוליו ג' ימים משום הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי.

ויש לציין לדברי התוספות במסכת שבת (מט, א):

'ואין תימה על מה שמצוה זאת רפויה בידינו, שגם בימי חכמים היתה רפויה כדתניא בפרק ר' אליעזר דמילה (לקמן קל). ר"ש בן אלעזר אומר כל מצוה שלא מסרו עצמן ישראל עליה בשעת גזירת המלכות כגון תפילין עדיין היא רפויה בידם.

והא דאמרינן בפ"ק דראש השנה (דף יז.) פושעי ישראל בגופן קרקפתא דלא מנח תפילין אומר ר"ת דמייירי באותן שעושין מחמת מרד ומבזין המצות ושוחקין ברצועה שבידם ובראשם, כדאמר ביומא (דף לו:) פשעים אלו המרדין.

והא דאמר במדרש תפילין מפני מה לא החזיקו בהן מפני הרמאים - אין נראה לר"י דמשום רמאין נמנעו מלעשות מצוה, אלא ה"פ: מפני מה לא החזיקו נאמנות באדם המניח תפילין? וקאמר - מפני הרמאין, שהיו מניחין תפילין לרמות בני אדם. כדמפרש התם מעשה בתלמיד אחד שהפקיד מעותיו אצל אחד שהיה מניח תפילין, כשתבע בו אמר: להד"ם. אמר ליה אותו תלמיד: 'לא לך הפקדת, אלא לתפילין שעל ראשך'. וצ"ע שם.

זאת, בהנחת תפילין של שימושא רבא הוא כן חושש ליוהרא במי שאינו מוחזק ומפורסם בחסידות.

בבה"ל מתמודד עם דברי המקובלים שמסבירים שאלו ואלו כשרים הם, ודוחה את דבריהם כיון שהם מתנגדים לדברי הטור, השו"ע וכל הפוסקים, ויש להכריע כדברי הפוסקים במקום שהם חולקים עם המקובלים. לדבריו, ברור שהנחת תפילין של ר"ת אינה אלא חומרא, שאינה ראויה אלא למי שמוחזק ומפורסם בחסידות. ונראה שדבריו מבוססים בעיקר על דברי שו"ע אדמו"ר הזקן (סי' לד סעיף ד-ו), שאף הוא הכריע כדברי הפוסקים, והדגיש את הזהירות מאיסור בל תוסיף:

והעיקר כרש"י וסייעתו, וכן מנהג העולם.

ואעפ"כ כיון שתפילין אלו פסולין מן התורה לר"ת וסייעתו, ונמצא שרוי כל ימיו בלא תפילין, לכן כל ירא שמים יצא ידי שניהם, ויעשה ב' זוגי תפילין ויניחם יחד, וכיון בהנחתן: באותן שהן כהלכה אני יוצא ידי חובה והשאר הן כרצועות בעלמא...

ואף על פי שהמניח ב' זוגות תפילין כשרות עובר ב'בל תוסיף' אם הוא מתכוין למצוה בשניהם, ואף אם אינו מתכוין למצוה אלא באחת מהן אעפ"כ אסור מדברי סופרים, מכל מקום כאן שזוג אחד הוא פסול ממ"נ אין כאן משום 'בל תוסיף' כלל שהרי לא עשה אלא מצוה אחת, ולא הוסיף כלום בגוף המצוה זו, שזוג הב' עומד בפיסולו בפני עצמו ואינו שייך כלל לזוג הכשר, אלא כשהוא מתכוין למצוה בשניהם אסור מדברי סופרים מפני שנראה כמוסיף כמ"ש סי' תרנ"א.

ואם אינו יודע לכיון המקום להניחן יחד או שחושש מפני היוהרא - יניח של רש"י ויברך עליהן שהן העיקר והן יהיו עליו בשעת קריאת שמע ותפלה ולאחר התפלה יניח של ר"ת בלא ברכה כדי לצאת לדברי הכל.

ואם לבו נוקפו שקרא קריאת שמע בלא תפילין לר"ת וסייעתו והעיד עדות שקר בעצמו יחזור ויקרא קריאת שמע אחר התפלה פרשת 'שמע' ופרשת 'והיה אם שמוע', שבהן הוזכרו מצות תפילין וא"צ לומר גם פרשת 'ויאמר'. מכל מקום לא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול, ולא יעשה כן במקום הרואים אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות, שכיון שהעולם נוהגים כרש"י נראין להם כיוהרא מי שחושש להחמיר על עצמו בזה, אם אינו מוחזק להם שמחמיר על עצמו גם כן בשאר דברים.

בילקוט יוסף לסימן לד (סעיף ג) הורה למעשה עפ"י דברי אביו בתשובה (יביע אומר א, או"ח ג), שראוי לחוש לשיטת ר"ת כיון שמלבד שרבים וגדולים החזיקו בשיטתו, לפי עדות חלק מהראשונים והזוהר, זוהי שיטת הירושלמי, ובנוסף כתב שיש לסמוך על דברי החיד"א לעניין החשש מיוהרא, ולכן:

אף על פי שמרן השלחן ערוך כתב, שלא יניח תפילין דרבינו תם אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות, וכן נהגו רבים וכן שלמים להניח רק תפילין דרש"י, מכל מקום בזמן הזה שהנחת תפילין דרבינו תם נפוצה גם אצל אברכים ובעלי בתים יראי שמים, אין לחוש יותר משום יוהרא.

ולכן מצוה שכל אחד ואחד יחוש לדברי גדולי הפוסקים, שסוברים כדעת רבינו תם, ומה גם שכן מבואר בתלמוד ירושלמי, ולא יכנס ח"ו בספק של קרקפתא דלא מנח תפילין.

מה שכתב שכן מבואר בתלמוד ירושלמי הוא עפ"י מה שכתב בשו"ת יביע אומר⁴³ הנ"ל (א, או"ח סי' ג):

בירושלמי קדשים (שנאבד מאתנו, וכנודע היה בידי הראשונים) מבואר דהויות באמצע, כד' ר"ת. וכמו שהעיד בגדלו הראב"ד בפ"י ספר יצירה שהוא עצמו ראה בתלמוד ירושלמי מסדר קדשים, דהויות באמצע. והביאו מרן החיד"א בשם הגדולים (מע' ספרים, ע' ירושלמי). וכ' שכן הוא בתיקוני הזוהר (דף ט): ובגין דא אוקמוה מארי דתלמודא ירושלמי הויות באמצע ע"ש.⁴³

אמנם, הוא עצמו הביא מהתיקוני זוהר שם, שהזוהר מתייחס לדברים כמחלוקת: בתיקוני הזוהר (דף ט) קאמר, ד' פרשיות י"ד ה"א וא"ו ה"א. יו"ד קדש לי וכו', ה"א והיה כי יביאך, וא"ו שמע ישראל, ה"א והיה אם שמוע. ושם (בע"ב) ואית דאמרי הויות באמצע כגוונא יו"ד ה"א ה"א וא"ו, יו"ד קדש לי, ה"א ה"א והיה כי יביאך, והיה אם שמוע, וא"ו שמע ישראל. ע"כ. ומזה הוכיח במישור הגרש"ק בשו"ת ובחרת בחיים (סי' י) שגם בימי רשב"י כבר היתה פלוגתא זו בתפילין. ע"ש. וגם הפוסקים הוכיחו שד' המכילתא כד' רש"י. ואילו הירוש' כד' ר"ת. וכמש"כ בריש אמיר.

והגאון ר' ברוך פרנקל בהגהותיו לש"ע (סי' לד) כ', דמ"ש בעטרת זקנים בשם הז"ח ששניהם אמת, ושהאר"י היה מניחם בזא"ז ולא בב"א מפני היוהרא, צ"ע לפי זה דהוי בל תוסיף בהנחת ב' זוגות, ולפי דברי המקובלים שניהם כשרים, ובמקום שהמקובלים חולקים על הגמרא, הולכים אחר דברי הגמ'. כמ"ש מג"א (סי' כה ס"ק ב). לכן אין לזוז מד' הש"ע לכיון בהנחתם לצאת באחד מהן שהוא אליבא דהלכתא והשאר הם כרצועות בעלמא. עכ"ל.

בתשובה אחרת בשו"ת יביע אומר (חלק ט - אורח חיים סימן פה באות ג) כתב בהערות על הספר פני משה מאת הרב משה הכהן זצ"ל, שהוכיח שגם על פי הזוהר העיקר הוא כדברי רש"י:

הביא מהזוה"ק פרשת בא ופרשת ואתחנן, ומהתיקונים דף ט' וס"ה וע"א שאמרו שם בהדיא שהתפילין כסברת רש"י והרמב"ם, והתימה על

⁴³ תיקוני זוהר הקדמה דף ט עמוד א: 'תפילין דרישיה דקודשא בריך הוא דאיהו ו' איהי ה' עלאה אימא עלאה עטרת תפארת עלה אתמר פארך חבוש עליך אלו תפילין שבראש והאי איהו רז הוי"ה דאתמר ביה הנה יד י"י הוי"ה וכו' ובגין דא אוקמוהו מארי דתלמודא ירושלמי הוי"ה באמצע יד יקו"ק מימינא דאתמר בה וירא ישראל את היד הגדולה מסטרא דחסד יד רמה מסטרא דתפארת דאתמר בה ובני ישראל יוצאים ביד רמה יד חזקה באמצעיתא דאיהי יד יקו"ק הוי"ה למהוי רחמי מכל סטרא זינא כבוש באמצעיתא'.

המקובלים שכתבו שצ"ל שתיהן יחדיו. ומ"ש החיד"א בחיים שאל סי' א שבתיקונים ט"ס, מה יענה לד' הזוהר הנ"ל. ע"כ.

וכן הגר"מ אפשטיין בערוך השלחן (סי' לד סק"ח) הוכיח כפירוש רש"י והרמב"ם, ממ"ש הזהר (סוף פר' בא) וז"ל: פרשה ראשונה קדש וכו', תנינא והיה כי יביאך וכו', פרשה תליתאה שמע וכו', ובגין כך שמע סמוך לזה היה וכו', פרשה רביעאה רזא דדינא קשיא דכתיב בה השמרו לכם וכו'. ע"כ. ומכל הענין שם מוכח דקאי על ההנחה, וכן האמת ע"פ הזהר פינחס (דף רנח א) וז"ל: תפלין דיליה כסדר הוי"ה, דאיהו קדש לי, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמע, אבל בעלמא דאתי הויות באמצע דאינון ה' ה' וכו'. ע"ש. עכת"ד.

גם הגאון יעב"ץ בספר מור וקציעה (סי' לד) כתב שמצא בתקוני זוהר חדש (דף יא ב) שכתב בזה"ל: ובגין דלא בקיאיין אלין דדרא בתראה שויין תרי זוגי תפלין. ומוכח שמניחים אותם רק משום ספק והנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם.

והשיג עליו בתוקף מרן החיד"א בשו"ת חיים שאל (סי' א), שנוסחא מוטעית נזדמנה לו, והנוסחא האמתית כמו שסיים בעטרת זקנים מהזוהר חדש, "דלא ידעין ברזא דא דתרוייהו אצטריכו". ומוכח כהאר"י ז"ל ששניהם אמת. ע"כ. וכן הוא במחבר"ר (סי' לד סק"א).

ולכאורה נ"ל שנוסחת הגר"א בזה"ק היתה כנוסחת הגאון יעב"ץ, כי בשאלות (שבסוף ספר מעשה רב אות ו) איתא, בענין תפלין דר"ת, אמר הגר"ח מוואלוזין, שדרך רבינו האר"י ז"ל לפרש הזוהר בדרך חריפות, ודרך רבינו הגר"א לפרש הזוהר על דרך פשט המאמר. עכ"ל. ואילו היתה נוסחת הגר"א כמו שהעתיק העטרת זקנים, הרי שפתיו ברור מללו כדברי האר"י, ואיזה חריפות יש בזה.

ובתוספת מעשה רב (אות יח) כתב, ציוה הגר"א להניח תפלין כל היום, ותפלין של רש"י דוקא, ושאל אותו הגר"ח בשלמא מר אינו מניח תפלין דר"ת כדי שלא לבטל אף רגע ממצות תפלין, ושל רש"י עיקר, אבל אני דבלא"ה מבטל כמה שעות מתפלין מה בכך שאניח תפלין דר"ת, א"ל הגר"א א"כ תצטרך להניח כ"ד זוגות לצאת כל דעות הפוסקים וכו'. ע"ש. ומבואר דס"ל שאין הנחתן אלא משום ספק לצאת י"ח כל הדעות.

והרב המקובל רבינו עזריה מפאנו בתשובה (סי' לז) כתב שאף שמרן מהר"י קארו כתב שלא יעשה כן (להניח ב' זוגות) אלא מי שהוא מפורסם ומוחזק בחסידות, משום דהוי יוהרא, ובאמת מי שלבו נוקפו בספק מצות תפלין שהיא מצוה תדירה בכל יום ומקודשת מאד, לא יחוש לספק יוהרא, שאחר כוונת הלב הן הן הדברים. ע"ש. ומוכח דס"ל שהנחת ב' זוגות הוא מחמת ספק. ע"כ.

ובמחבר"ר כתב שהרב הקדוש בעל ראשית חכמה ס"ל ג"כ שהם משום ספק. ע"ש. וע"ע בשירי כנה"ג (סי' תקנה) שכתב בשם שו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' קז), שגם המניחים בעלמא שתי זוגות, ע"פ רש"י ור"ת, בט' באב לא יניחו אלא של רש"י בברכה וכו'. וכתב ע"ז, ואין זו הוראה נכונה בעיני, שכיון שהנחתן היא משום ספק שאולי תפלין דר"ת עיקר, למה לא יניח בבוקר ב' זוגות וכו'. וע' בברכי יוסף (סי' תקנה) שכתב שטעמו של הרמ"ע מפאנו ע"פ הסוד וכו'. ע"ש.

ובתשובותיו האריך הרב עובדיה לדחות את דברי המקובלים שכתבו שחובה להניח את שני זוגות התפלין יחד, והובאו דבריו בילקוט יוסף ציצית ותפילין בצירוף הערות שכתב הרב עובדיה בגליון חלק מספרים אלה, כגון:

בשו"ת ישכיל עבדי ח' (חיו"ד סי' ח' אות א') כתב, דמעשה רב מימות משה רבינו ע"ה עד הגאונים היו מניחין שתי זוגות. והעתיק דבריו בספר פדה את אברהם (לחכם אברהם מונסה, עמ' רצא) והחזיק בדבריו בכל תוקף. ובגליון הספר שם כתב ע"ז מרן אאמ"ר שליט"א: "כל זה להד"ם".

כאמור, מצד אחד בתשובות הנ"ל ביסס הערה זו בקושיות רבות על שיטת המקובלים הנ"ל, אך מצד שני ביסס את המנהג כן להחמיר ולהניח גם תפילין של ר"ת, ולא להסתפק בשל רש"י בלבד. עם זאת, את עצם החובה לדעתו להניח תפילין של ר"ת סייג הרב עובדיה ביחס לבחורים רווקים, וכתב על פיו בילקוט יוסף:

ומכל מקום בחורים רווקים נכון שלא יניחו תפילין דרבינו תם, אלא אם כן יודעים בנפשם שמחשבתם טהורה כל זמן שהתפילין עליהם.

ונראה שטעם הדבר הוא שלמרות שכתב שאין בזה חשש יוהרא, בכל אופן אין הנחת תפילין של ר"ת חובה לדעתו, אלא מידת חסידות בלבד, ולכן כל שיש חשש פגם בחומרא זו, הרי יצא שכרו בהפסדו.

ולי צ"ע על המניחים שני זוגות תפילין, ואף על החולצים תפילין של רש"י לאחר תפילת העמידה ומניחים תפילין של ר"ת, אף אם נאמר שאין בזה משום יוהרא, כיון שרבים נוהגים כן, מדוע אין בזה משום איסור אגודות, וכשם שבתקיעת שופר תקנו לכל עם ישראל שיתקעו גם תש"ת וגם תר"ת וגם תשר"ת כדי שלא יראה כאגודות, אף שלפי רוב הראשונים יוצאים בכל אחד מהם, כש"כ כאן שהזוג האחד הוא פסול לדעה השנייה, יש לנהוג מנהג אחד - אם להניח אחד בלבד, ואם להניח את שניהם, ולא שתראה תורתנו כשתי תורות. אמנם, כאן מדובר בהוצאה כספית, וכן טרחה משמעותית, ולכן לא שייך לחייב דבר שאינו אלא חומרה,⁴⁴ אך מדוע שלא יאמרו להניח בצנעה, כפי שהבאנו בשם פוסקים אשכנזים? ואולי חששו שאם לא יניחו תפילין של ר"ת בשעת התפילה בבית הכנסת - לא יניחום כלל, כיון שמיד לאחר התפילה כולם ממהרים לעסקיהם. וצ"ע.

⁴⁴ והרי אף הטלת תכלת בציצית, שהוא מצוה גמורה מן התורה, כמעט ולא מצאנו מי שמעז לחייב בגלל החשש שמא אין זו התכלת האמיתית, אם כי לעני"ד דבר זה עצמו צע"ג מדוע...